

13 november 1970

Goeden avond, vrienden,

Wij zijn niet alwetend of onfeilbaar en verwachten dan ook, dat u zelfstandig na zult denken over ons onderwerp van hedenavond:

EENZAAMHEID VAN DE MENS

Eenzaamheid is een geestelijke kwestie, een psychisch verschijnsel. Er zijn mensen die niemand in de buurt hebben en toch niet eenzaam zijn, terwijl wij in de grote steden, temidden van de massa, omgekeerd, vele mensen juist zien verkwijnen van eenzaamheid. Indien wij dus enige aspecten van de eenzaamheid willen ontleden op deze avond - en dit is toch wel de bedoeling - dan zullen wij allereerst moeten nagaan hoe deze eenzaamheid ontstaat, waaruit zij voort kan komen.

Wanneer ik de verwachting koester dat de wereld zich wel tot mij zal gaan wenden zal ik in vele gevallen teleurgesteld worden. Hierdoor zal ik dan weer geneigd zijn in mijn teleurstelling de wereld steeds meer af te wijzen. Ik laat dan het leven langs mij heen gaan maar wens aan de andere kant toch wel zeer dat men zich ook met mij bezig zal gaan houden. Het gevolg is dat ik geen aandacht meer heb voor anderen in mijn wereld, mij eenzaam zal gaan gevoelen en mijzelf vereenzaamd noem. In deze zin heeft eenzaamheid dus niets te maken met het al dan niet aanwezig zijn van anderen. Zij kan overal ontstaan, zelfs bijvoorbeeld in een geval waarbij een huisvrouw vergeet dat haar man elke dag toch wel vermoeid van zijn werk naar huis pleegt te komen. De vrouw wil dan al haar gewichtige mededelingen onmiddellijk spuien, zodra de man binnen bereik is, terwijl de man nog steeds worstelt met de problemen van zijn werk, moe is, of een lichte hoofdpijn moet overwinnen. Hij reageert dus niet onmiddellijk. De vrouw op haar beurt ziet dit als een gebrek aan belangstelling voor haar bij de man. Zij zwijgt, gedraagt zich koeler. De man is moe en maakt dankbaar van de gelegenheid gebruik om te rusten zonder zelfs maar te beseffen dat de vrouw door haar gedrag duidelijk maakt dat zij zich verwaarloost of gekwetst voelt.

De vrouw trekt zich nog meer terug, ook de volgende dagen. De man begrijpt er niet veel van en meent dat zij misschien wat hoofdpijn heeft of zo. Hij doet dus of hij niets bemerkt, maar wanneer dit wat langer duurt, voelt ook hij zich gekwetst. Op een gegeven ogenblik neemt de vrouw het niet meer. Het komt tot een uitbarsting en verwijten in de stijl van 'je hebt zeker een ander aan de hand' en dergelijke. De man reageert met de vraag of zijn gade gek is geworden, wat de vrouw, die ernstig genomen wil worden, nog meer beledigt. Wanneer nu de man zich bewust koel gaat gedragen zal zij dus zeker niets doen om die situatie te veranderen. De man zwijgt voortaan en heeft de kans niet meer zijn moeilijkheden op kantoor eens thuis te bespreken, of desnoods even af te reageren. Op haar beurt kan de vrouw geen uiting meer geven aan al haar kleine ergernissen die zich nu in haar opstapelen tot een onoverzienbaar geheel, wat zij dan zal beschouwen als de schuld van de man.

Beide mensen gevoelen zich eenzaam. De man gaat bijvoorbeeld naar de kroeg, drinkt wat. Zolang er gedronken wordt is er altijd wel aanspraak te vinden. Maar zodra hij thuiskomt, zijn daar verwijtende blikken, verder isolement. Van de poging zich te ontspannen blijft niet veel meer over dan een slechte smaak in de mond en hoofdpijn op de volgende morgen. De vrouw zoekt haar troost bij vriendinnen. Maar in haar ogen hebben die anderen het uiteindelijk toch nog veel beter. Zij houdt zich steeds meer bezig met de punten die haar jaloezie wekken en steeds minder met het wezen en leven van de vriendinnen. Zij komt thuis na een op zich wel gezellige avond met het gevoel dat zij nog veel verder achterop is geraakt.

Beide mensen sluiten zich meer en meer voor elkaar en het leven af. Op de duur zien zij alleen nog maar negatieve dingen in de wereld. De buitenwereld bemerkt hiervan niet altijd iets. Zijn het bijvoorbeeld religieuze mensen, dan blijft het voor de buitenwereld een goed echtpaar. Minder godsdienstige mensen komen misschien tot een scheiding, terwijl zeer progressieve mensen misschien op een andere wijze er iets aan trachten te doen. De hemel weet dan waar zij uiteindelijk te land komen. De een misschien bij groepsseks, de ander misschien uiteindelijk in het gekkenhuis. Wat de uiteindelijk resultaten van een dergelijke verwijdering zijn, kun je nooit algemeen stellen, maar hoogstens van geval tot geval nagaan. Zeker is echter dat eenzaamheid zo ook binnen het kader van een huwelijk, desnoods met meerdere kinderen, kan ontstaan.

In de gemeenschap zien wij soortgelijke ontwikkelingen. Men woont met anderen gemeenschappelijk in een flat. Wat erop neerkomt dat je met 10 tot 100 gezinnen bent opgeborgen in een stapelbak bestemd voor tijdelijk overtollig mensenmateriaal. Je groet anderen nog wel, maar al snel heb je er geen behoefte meer aan te luisteren naar de roddelpraat die de ene buurvrouw op het portaal altijd tenbeste wil geven en heb je ook geen zin steeds weer naar de lantaarnplaatjes te gaan bewonderen bij andere burens die steeds weer proberen je te laten zien hoe goed en hoe verweg zij hun vakantie wel hebben doorgebracht. Op zich zijn dergelijke dingen begrijpelijk. Maar vaak wijst men zo het contact met de anderen in wezen af, terwijl men aan de andere kant wel blijft eisen dat die anderen belangstelling zullen blijven tonen. Op de duur sta je geheel alleen. Je groet misschien nog anderen op de trap of in de lift, maar in feite heb je geen interesse aan de anderen, en ook voor jou interesseert zich niemand meer. Je zit steeds meer alleen in je woondoosje en krijgt steeds sterker het gevoel van alle werkelijke leven geïsoleerd te zijn. Kortom, je voelt je eenzaam.

Eenzaamheid komt, naar ik meen, voornamelijk voort uit de houding die men tegenover de wereld aanneemt. De meeste mensen redeneren: de wereld moet rekening houden met mij, belangstelling hebben voor mij, maar denken daarbij alleen naar zichzelf toe en stellen daar weinig tegenover. Er zijn maar heel weinig mensen die beginnen te zeggen: de anderen liggen mij misschien niet zo goed, maar laat ik toch allereerst maar eens beginnen wat rekening te houden met hun aard, belangstelling, wezen. Kortom: ik moet in de eerste plaats rekening houden met mijn wereld, wanneer ik wens dat die wereld enige aandacht voor mij zal tonen. Voor mij is de eenzaamheid van de mens in de eerste plaats het product van zijn benadering van de wereld. Dat men, zelfs wanneer men rekening houdt met de wereld, zich wel eens verkeerd begrepen gevoelt, komt veel voor, maar zou niet als van het grootste belang moeten worden beschouwd. Ook heeft men vaak het gevoel dat er misbruik gemaakt wordt van eigen goede wil. Zeker, dat komt vaak voor. Maar ook u doet dit bewust of onbewust zo vaak, dat u daarvan werkelijk geen aantekening meer zou moeten houden.

Hoe ligt de situatie in feite? De mens gaat uit van het denkbeeld: Ik heb rechten! Dat je die rechten hebt, is je al op school verteld, zoals je op school geleerd wordt dat je vooral goed en hard moet leren werken omdat je dan veel kunt verdienen en zo alles kunt kopen wat je maar wilt. Vaak lijkt de zin van een les te zijn: wees vooral braaf en doe wat je gezegd is, dan zul je later altijd een mooiere auto hebben dan de burens. Al vertelt men je als kind dergelijke dingen natuurlijk niet rechtstreeks, indirect schijnt men steeds weer op dergelijke mogelijkheden te zinspelen en je duidelijk te willen maken dat je in de wereld eens een mens van belang met vele rechten zult zijn. Valt de nadruk niet zozeer op materiële voordelen, dan komt het vaak neer op een: als je braaf bent, kom je later in de hemel. Maar ja, als je al te braaf bent, valt het je later toch ook weer tegen. Wat ik, ondanks uw gelach als een diepzinnige opmerking bedoelde en niet als een grap.

Je gaat dus reeds als jonge mens de wereld in met een bepaalde voorstelling van je eigen waarde. Bijvoorbeeld: ik heb goed geleerd, ik doe goed mijn best, ben erg beleefd, dus eenieder

zal het waarderen, dat ik er ben. Zo wandel je dan vol goede moed en verwachtingen de wereld van de grote mensen binnen en vraag je af, waar nu de mensen blijven die vriendelijk tegen je moeten buigen, en je vertellen, dat je welkom bent. Maar de mensen hebben kennelijk andere interessen. Al doe je nog zo je best om de aandacht te trekken, zij lopen eenvoudig door en reageren hoogstens met een 'snotaap' of een 'moet je die gekke meid eens zien'. Al snel voel je je gekrenkt. Niemand schijnt enige aandacht te hebben voor al je goede bedoelingen. Je zegt al snel: ik wil met die mensen niets meer te maken hebben. Soms komt er toch eens iemand op je af die oprecht zijn waardering wil uitspreken. Maar je wijst ook hem af en zegt bij jezelf: zo een stuk burgerlijkheid heb ik niet nodig. Want je bent al begonnen negatief te reageren en daarom driipt van eerlijke bedoelingen voor jou de burgerlijkheid reeds af.

Je begint de aanwijzingen van anderen te wantrouwen. Wanneer je ergens heen wilt en een ander, die je bestemming kent, geeft je de raad, om hier of daar rechts af te slaan, dan luister je niet eens. Wat weet die ander ervan af, nietwaar. Jij weet wat je wilt en gaat rechtuit; waarop je opeens voor een verkeersomleiding komt te staan of zelfs terug moet gaan. Maar dan zeg je niet: ik had beter naar de raad van die ander kunnen luisteren, maar: die ander had mij duidelijk moeten maken, waaróm ik af moest slaan. En je vergeet dan rustig dat je niet wenste te luisteren. Zo ga je zelfs je eigen fouten zien als een onrecht dat anderen je aandoen. Vele jongeren in deze tijd tonen een dergelijke houding en stellen zelfs dat zij met de maatschappij niets meer te maken willen hebben. Dergelijke jongeren voelen zich inderdaad eenzaam. Maar als je de oorzaken en redenen gaat ontleden, dan blijkt het merendeel van dergelijke gevallen te berusten op het gevoel dat men niet voldoende wordt gewaardeerd. Ontleed je hun bezwaren tegen de wereld, dan komt het er uiteindelijk vaak op neer, dat er niemand is die hen zegt, hoe goed, knap, handig, leuk zij zijn, maar dat de mensen je wel steeds weer voorhouden, wat jij verkeerd doet.

Op zich is dit laatste niet onjuist. De mensen hebben de neiging anderen vooral te vertellen, wat die verkeerd doen en het goede, wat je doet, neemt men meestal als iets heel gewoons, of, erger nog, wordt zelfs niet eens opgemerkt. Behalve natuurlijk bij een begrafenis. Na afloop worden alle goede kanten van de dierbare overledene dan herdacht, omdat de lijst van deugden in de begrafenisrede voorkwam. Op zich is dit normaal. Maar wanneer je meent dat de wereld je op waarde zal schatten en je haar waardering steeds weer uit zal spreken, dan heb je in een dergelijk geval toch wel het gevoel dat de wereld je onrecht doet. Wanneer je je dergelijke dingen aantrekt, is de kans groot, dat je je voor de wereld afsluit. Je vereenzaamt. Als jongere zoekt men dan vaak de oplossing door zich te gaan bewegen in een milieu dat sterk afwijkt van het gekende. Daarin kun je geen verwachtingen meer koesteren, omdat je de maatstaven hier niet voelt te kennen. Houden die anderen van beat en houd je zelf eigenlijk meer van Bach, dan wil je geen Bach meer horen, maar alleen beat. Want dat lijkt de enige mogelijkheid om aansluiting te krijgen. Dan tel je mee. En rookt eenieder een stickie, dan vind je dat eigenlijk misschien maar een ellendig iets. Maar iedereen doet het, dus jij ook. En om te laten zien dat je nog beter bent dan de doorsnee, ga je dan nog spuiten ook. Je meent hierdoor mee te tellen, werkelijk iemand van betekenis te kunnen zijn, zonder te begrijpen dat deze vorm van conformisme eigenlijk neer komt op het wanhopig zoeken naar goedkeuring, juist bij degenen, wier goedkeuring eigenlijk niets te betekenen heeft.

Zo vereenzamen de jongeren. Overal kun je ze vinden, de vereenzaamde mensen en mensjes. Je kunt ze vinden langs de wegen, juist weggelopen uit het een of andere tehuis. Zij hadden het er heus niet slecht, maar niemand gaf hen de kans iets bijzonders te zijn en zij hadden het gevoel dat zij toch heus wel iets bijzonders waren. Deze mensjes wilden gekend worden als iets bijzonders, als een wezen, dat meer betekent dan de doorsnee. En nu vinden zij een wereldje waarin men hen die erkenning, dit gevoel van gelijkwaardigheid wel wil geven. Wanneer zij tenminste ook iets terug doen. Ik druk het maar beleefd uit, want het gaat om het toegeven aan de grillen van anderen. Daarop komt het meestal neer. En wanneer zij dit gaan beseffen en weigeren, dan laat men hen eenvoudig alleen staan, dan hebben zij niemand meer. Dat is dan

geheel niet meer te dragen. Dus doen ze dan maar aan. Maar zij zijn dan niet alleen a-sociaal in hun gedragingen. Zij zijn bovenal eenzaam.

Ik kan mij voorstellen dat velen onder u van mening zijn, dat de huidige maatschappij er nu niet bepaald een is waarin je je werkelijk zeker voelt. Dat is ook begrijpelijk, want hoe groter de zekerheden worden die je stoffelijk worden aangeboden, hoe meer je je van je eigen onzekerheden bewust wordt. Wanneer je voortdurend voor je levensonderhoud moet vechten, heb je eenvoudig tijd noch gelegenheid te veel over je eigen onzekerheden en de fouten van je burens na te denken. Wanneer je je van dergelijke dingen al bewust bent, zo meen je, dat dergelijke dingen later misschien eens aan de orde kunnen komen, maar nu heb je belangrijker dingen te doen. Wel ben je in een dergelijke situatie meestal bereid om anderen te helpen. Dat is dan heel gewoon want je zit zelf in de zorgen en juist daarom begrijp je hoe het voor een ander zal zijn en wil je die niet laten verkommeren.

Ik weet niet of u er zich wel eens van bewust bent geworden dat de eenzaamheid van de mens in veel mindere mate dan anders voorkomt in de volksbuurten. Je vindt deze aandacht voor anderen vooral in buurten waar men aan de grens van het geldende bestaansminimum leeft, waar kinderrijke gezinnen moeten woekeren met de ruimte, zodat men niet alleen stapelbedden gebruikt, maar bovendien nog enkele hangmatten aan het plafond bevestigt om eenieder nog een redelijke rustplaats te kunnen bieden. Deze mensen leven in ellende, hebben zoveel dingen waar zij niets aan kunnen doen, zoveel dingen waartegen zij zich proberen te verzetten, dat er gewoonweg geen tijd meer overblijft voor de vraag of men je nu wel voldoende waardeert of niet. Je vecht voor het bestaan en conformeer je zoveel mogelijk aan de anderen om van hen geen last te hebben. Zegt iemand, bijvoorbeeld een buur, gekke dingen over je, of meen je, dat je rechten worden aangetast, dan ga je eenvoudig zelf verhaal halen. Maar als morgen diezelfde mens ziek is, of moeilijkheden heeft, dan voel je je verplicht iets voor hem of haar te doen.

Deze mensen leven zeker ruwer, dan de meer statige figuren, die in hun bungalows, of twee-onder-één-dak villa's wonen en eigenlijk een steeds afnemend contact met het werkelijke leven hebben, al zal men zich vaak wijden aan de een of andere vereniging om toch nog enige bezigheid te vinden. Dergelijke mensen zijn vaak veel te veel met zichzelf bezig en tonen daardoor ook vaak de neiging tot innerlijke vereenzaming. In de volksbuurten heeft men daarvoor veel minder gelegenheid. Maar vast staat wel, dat een mens, die te veel tijd heeft om zich met zichzelf bezig te houden en te weinig in een ander op kan gaan, eenzaam wordt. Dan word je eenzaam omdat je steeds meer geconfronteerd wordt met de discrepanties tussen je beeld van eigen Ik en de reacties op dat Ik in de wereld. Dan probeer je de werkelijkheid te ontvluchten en slaagt daarin op de duur maar zelden geheel. De wereld zou harder moeten zijn voor dergelijke mensen. Niet in de zin van gevoelloos, maar in de zin, dat eenieder voortdurend met de consequenties van eigen houding en daden wordt geconfronteerd. Men zal zich daarover natuurlijk beklagen en misschien zelfs menen dat de essentiële rechten van de mens op deze wijze worden aangetast. Maar aan de andere kant zouden de mensen veel intenser en gelukkiger leren leven en zou men minder snel eenzaam zijn.

Eenzaamheid ontstaat verder vaak niet alleen door het feit dat men zich niet enkel van de wereld afsluit en alles van die wereld begint te wantrouwen en af te wijzen, maar daarnaast ook geestelijk een verweer begint te voeren tegen hogere machten waarvan men het bestaan innerlijk toch wel erkent. Een gelovig mens heeft aldoor zijn plicht gedaan tegenover de mensen en tegenover God, volgens de regels van de kerk, het geloof enzovoort. Maar het leven houdt daarmee geen rekening. De mens begint zich af te vragen, waarom nu juist hem al deze dingen moeten overkomen. Hij krijgt ruzie met God. Hij heeft steeds in de illusie geleefd: wanneer ik nu maar braaf ben, zal God er wel voor zorgen dat ik beloond word. Men maakt zich zelden een reële voorstelling van de wijze waarop die beloning zou moeten plaats vinden, maar in het achterhoofd van vele gelovigen zweven denkbeelden als het krijgen van een goede positie, bezit, goede gezondheid, geluk in het leven, gezonde kinderen en desnoods, zo eenmaal in de paar

weken, een hoofdprijsje in de voetbalpool of zo. Ik overdrijf hier natuurlijk enigszins. Maar toch komt de houding van vele mensen erop neer, dat zij voor hun goedheid zekere voorrechten in het leven verwachten, waarvoor dan God garant dient te staan. Enkele tegenslagen zal men wel kunnen verwerken, maar dan gebeurt er iets wat te zeer de gehele mens treft. Hij heeft het gevoel dat God hem in de steek heeft gelaten. Wanneer je God je in de steek laat, wie moet je dan echter nog vertrouwen?

Zo iemand heeft nog wel degelijk religieuze gevoelens, maar deze uiten zich negatief. Men wenst de dominee toe dat hij in het water zal vallen, en de pastoor dat hij op de toren van zijn eigen kerk komt te zitten. Men wijst alle verdere geestelijke hulp en alle troost af onder het motto: ik heb jullie niet nodig. 'Al die mensen met hun gefleem en praatjes over verder leven, berusting, Gods wil... Zij hebben gemakkelijk praten, maar ik zit met de brokken'. 'Mij vertellen dat je dit gelaten moet dragen? Laat hen eerst zelf maar eens een dergelijk leed dragen.' Veel voorkomende reacties die niet eens zo erg onlogisch zijn. Maar gelijktijdig is dit een afwijzen van de wereld, een afwijzen van de beste gevoelens en bedoelingen van anderen - al worden die wel eens wat heel erg zalvend en stroopachtig tot uiting gebracht. Hierdoor zet je contacten met de wereld, die nog iets voor je zouden kunnen betekenen, gewoonweg buiten spel. Je houdt je misschien groot, doet alsof je werkelijk alles aankunt, terwijl je innerlijk eenvoudig terugverlangt naar je oude omstandigheden, je oude geloof, her oude kringetje. Maar juist deze dingen kunnen anderen je niet geven. Dus wijs je alles af, zoek je achter elke goedmenende uiting een toespeling, achter elke daad een gemeenheid. Dan kom je terecht in een sfeer van achterdocht, die je vaak elk contact met mensen, elk geluk in het leven, ja, zelfs een enigszins normaal denken en reageren onmogelijk maakt.

De eenzaamheid van de mens is steeds weer een in hoofdzaak psychisch verschijnsel. De oorzaak van zijn eenzaamheid is bijna altijd gelegen in het beeld dat de mens heeft van zijn eigen belangrijkheid, zijn eigen rechten enzovoort. Het is vaak een grote schok voor een mens, wanneer hij vast moet stellen dat hij niet meer zo meetelt, als hij wel zou willen. Ik vind hier enkele voorbeelden in de onmiddellijke nabijheid die ik als illustratie meen te kunnen gebruiken. Een man vindt zelf, dat hij nog best mee kan, dat hij eigenlijk nog in de beste jaren van zijn leven is, een joviale, sportieve kerel. De dag komt, dat hij, gewild sportief, een tram binnen komt stormen en opeens staat er ergens een jong meisje voor hem op en zegt met een vriendelijk gezicht - zij heeft medelijden met die hijgende oude man: "Gaat u maar zitten, meneer"! Dat is dan een ogenblik vol bitterheid. Maar je kunt het op de duur wel weer vergeten, wanneer het zich maar niet blijft herhalen.

Dan komen de jaren waarin anderen tot je zeggen dat het nu heus tijd wordt dat je naar een tehuis voor ouden van dagen gaat, dat jongeren zich de moeite niet meer geven je opmerkingen en raad ernstig te nemen, omdat zij menen dat die oude zeur toch niet meer weet waar de moderne wereld om gaat, de feiten niet eens meer herkent. Maar in eigen ogen ben je een flinke man vol levenservaring en wijsheid. De mensen, die je niet deren, die niet naar je willen luisteren, zijn domkoppen. Jij hebt immers een lang leven achter je en je hebt het altijd zo gedaan. Jij weet, hoe het hoort, jij weet hoe het moet. Eigenlijk weet je misschien niets meer, maar zelfs dat weet je dan niet meer. Alleen voel je dat je langzaam maar zeker van je belangrijke plaats in het leven wordt verdreven. En dan moet je toch op je rechten staan, nietwaar? En dan ontstaan die driftige oude dametjes en heertjes die het gevoel hebben dat zij door de gehele wereld verlaten zijn, die hun afhankelijkheid van anderen wensen te ontkennen en in vele gevallen liever stil in hun eigen huisje creperen, dan een beroep te doen op de buurman.

U kent die typen wel, de vaak kleine oude mensjes, die, wanneer ergens een rij staat, met nijldige beweginkjes, driftig kijkende, soms met paraplu of wandelstok manoeuvrerende en desnoods anderen tegen de schenen schoppende, zich het eerst naar de beste plaatsen proberen toe te werken; mensjes, die hun eigen wensen en behoeften als het meest belangrijk beschouwen en anderen graag nog eens even willen laten zien dat zij om de dooie dood geen

doetjes zijn, dat zij er nog wel degelijk bij behoren. Mensjes, die zo graag waardering en erkenning zouden vinden, maar die door hun gedragingen alleen maar een stilte uitlokken en blikken, die zeggen: daar heb je alweer een onredelijk oud geval.

Dat is treurig. Dergelijke mensjes leven in een wereld, waarin zij eigenlijk de weg niet meer weten. Zij maken fouten, maar durven zich dit zelfs niet meer aan zichzelf toe te geven. Zij zijn bijvoorbeeld verstrooid en hebben hun bril ergens anders neergelegd dan op de gewende plaats. Maar zij kunnen dit niet beseffen. Welnee, zij zijn immers nog niet seniel, zij zijn nog niet verstrooid. Zelf de bril verkeerd wegleggen? Onmogelijk. Neen hoor, daarvoor zal wel een andere verklaring zijn. O, wacht eens. Het dienstmeisje. Dat heeft natuurlijk die bril gestolen en nu je eraan denkt: zij is er vast ook vandoor met het kunstgebit, dat al een paar dagen zoek is.... Wat komisch moge klinken, maar dicht bij de werkelijkheid ligt. Dergelijke mensen drinken een slokje wijn, maar zetten geen nieuw streepje op de fles. Zij wantrouwen eenieder. De kans is groot, dat zij de volgende keer dat zij de fles voor de dag halen, niet meer aan hun eigen slokje denken en zo de werkster er valselijk van beschuldigen dat zij uit de fles gedronken heeft. Zo bang voor de werkelijke feiten, zo eenzaam worden dergelijke mensen dan, dat op de duur hun enig contact met de werkelijkheid bestaat uit een voortdurend verwijt aan de buitenwereld, een veelal ongerechtvaardigd verwijt.

Wanneer je over eenzaamheid spreekt, zijn er altijd weer mensen die een mooie spreuk hanteren als: 'De geest is altijd bij u', of 'God is liefde'. Enzovoort. Die geest kan er wel altijd zijn, maar je ziet en bemerkt er meestal niet veel van. Een enkele maal misschien zal die geest zich op een kenbare wijze kunnen manifesteren. Maar dat is dan toch wel een uitzondering. Meestal weet je als mens niet, of de geest er nu wel is of niet. Een mens, die eenzaam is, kan dan kiezen. Men kan doen alsof en beweren: maar ik heb een bijzonder geestelijke relatie, ik heb een geestelijke meester. En als ik iets wil doen, dan fluister ik voor mijzelf een vraag. Zo iemand fluistert dan eerbiedig voor zich heen: 'Meester, is het nu juist, wanneer ik mij naar de plaats begeef, waar ook de keizer te voet gaat?' Om dan even later te verklaren: 'De meester heeft gezegd, dat ik nog 10 minuten moet wachten. Dat is goed voor me....' Ja, dat lijkt inderdaad een parodie. Dat is een bittere grap, inderdaad. Maar zo gaat het soms.

Er zijn mensen, die zelfs geen adem meer schijnen te durven halen voor zij aan een geestelijke meester, die niet eens werkelijk bestaat, toestemming gevraagd hebben. Omdat die geestelijke meester voor hen nog de enige zijnsrechtvaardiging is. Omdat deze mensen alleen door hierin te blijven geloven, voor zich nog een betekenis weten te vinden, die zij elders in de wereld niet meer kunnen vinden. Voor hen is die geestelijke, maar niet bestaande meester het enige verweer tegen een te groot wordende eenzaamheid. O, je kunt natuurlijk hierom lachen en lachen om de mensjes die met kruis en bord zitten te spelen en de meest onzinnige boodschappen schijnen te ontvangen, die voor hen dan nog uit de hoogste sferen komen ook. Wat zelfbedrog is. Overigens, naast dergelijke kringen zijn er wel degelijk ook kruis- en bordgroepen die eerlijk werken en ook werkelijke resultaten boeken. Maar om de mensen, die zichzelf zo voortdurend bedriegen, kun je natuurlijk lachen.

Het lijkt mij echter juist je af te vragen hoe de mensen daartoe komen. Vraag je eens af, waarom bepaalde typen zich zo tot het spiritisme en dan nog vooral tot de seances in kleine kring voelen aangetrokken. Is hun beweegreden in werkelijkheid niet allereerst een pogen om een isolement te doorbreken? Eenzaamheid betekent voor de mens een leven in een wereld die je geen antwoord meer geeft dat je kunt aanvaarden en verstaan. De eenzaamheid van de mens stoelt niet op een lichamelijk alleen zijn. Integendeel: juist wanneer je alleen bent, gevoel je je soms met allerhande dingen en mensen bijzonder sterk verbonden, sterker dan je ooit zou durven beseffen of laten blijken wanneer je met anderen samen bent. Neen. Eenzaamheid is en blijft een niet meer kunnen verstaan, wat de wereld je zou kunnen zeggen, waar en wie je ook bent. Eenzaam zijn betekent: vol zitten met gedachten en dromen, waarop nóóit een antwoord komt. Het wil zeggen: steeds weer al je verwachtingen beschaamd zien - mogelijk omdat je je

denken en verwachten nooit hebt aangepast aan de werkelijkheid. Eenzaamheid betekent het einde van alle bestrevingen, het verdwijnen van alle dromen, die je tot daden brachten.

Je hebt hard gezwogen en je veel ontzegd om van Pietje een advocaat te kunnen maken. En wat doet hij, de schlemiel? Rondhangen in Kosmos. Paradiso is hier misschien duidelijker, want dat kennen er hier meer. Dat dit een teleurstelling is, kan ik begrijpen. Maar dat men de gehele wereld om zo iets gaat verwerpen, lijkt mij minder redelijk, hoe vaak een dergelijke reactie ook voor komt. Want is het nu werkelijk zo belangrijk, dat Pietje advocaat wordt? En is het nu werkelijk zo verschrikkelijk, dat Pietje op een geheel andere wijze met mensen omgaat, dan jezelf ooit deed of juist achtte? Welnee. Maar je hebt je allerhande voorstellingen gemaakt. Je hebt je voorgesteld dat Piet en de gehele verdere familie op zou groeien en een plaats verder zou stijgen naar de top van je maatschappelijke hiërarchie, zodat mogelijk zelfs een kleinzoon het tot minister-president zou kunnen brengen en zelfs zijn kabinet zou kunnen handhaven voor de volle vier jaren zittingsduur. Maar het gaat anders: de een emigreert, de ander verongelukt, de derde wordt een beatnik. Van al je dromen blijft er niets meer over. Al je mooie verwachtingen worden beschaamd, al je dromen blijken ijdele dwaasheid te zijn. Dan meen je, dat niets op de wereld meer de moeite waard is. Dat is dan eenzaamheid. Eenzaamheid is meestal het gevolg van een enorme teleurstelling - en in de meeste gevallen een nooit toegegeven teleurgesteld zijn in jezelf.

Deze eenzaamheid brengt een steeds toenemend en op de duur bijna volledig isolement van alle leven, zelfs van de geest. Of dacht u, dat dergelijke mensen het wel van een geest aanvaarden, wanneer die hen met veel moeite bereikt om hen duidelijk te maken: de fout ligt bij jezelf, je dromen zijn dwaasheid, je idealen zelfbedrog. Ik verzeker u, dat zij die geest al snel een duivel zullen noemen en weg zullen vluchten naar het eerste beste geloof, dat het hen mogelijk maakt, hun eigennigheden wijsheid te noemen, hun dromen om te ruilen voor gehoorzaamheid hier, die later zal worden betaald door uitverkiezing, heiligen, die hen juichend en zingend een hemel binnenleiden om hen plaats te doen nemen op een gouden troon. Mensen hebben de neiging weg te vluchten in de meest onmogelijke denkbelden, dromen en geloven, wanneer zij daardoor kunnen ontkomen aan de voor hen minder aangename werkelijkheid omtrent zichzelf. En misschien dat wij met deze vaststelling weer iets dichters zijn gekomen bij een begrip voor eenzaamheid van de mens: een groot deel van de menselijke eenzaamheid komt kennelijk voort uit een angst voor de werkelijkheid.

Eenzaamheid komt voort uit gevoel, niet uit feiten. Wanneer je werkelijk zoekt naar een contact met je wereld, dan vind je dat ook. U kent misschien het roerende verhaal, waarin de held een hamburgse zeeman met de naam Robinson Crusoe is. Deze man was, tot hij zijn knecht Vrijdag vond, alleen op zijn eiland. Maar te zeggen, dat hij werkelijk eenzaam was, gaat toch te ver. Want de man was voortdurend bezig met het onderzoeken van zijn kleine wereldje, bouwde zich een huis en omgaf het met palissaden, ving dieren en maakte zich dezen tot vrienden. Hij leefde zeker alleen, maar slechts zelden was hij werkelijk eenzaam en dan nog slechts, wanneer hij zich bezighield met gedachten aan thuis. Verhalen van zeelieden, die in werkelijkheid een dergelijk lot ondergingen, als bijvoorbeeld Selby, bevestigen hetgeen er in het verhaal wordt gesteld. Zij waren alleen, maar vonden zoveel dingen te doen, wisten met zoveel dingen banden te leggen, dat het hen vaak moeite kostte afscheid van alles te nemen, wanneer eindelijk de boot kwam die hen opmerkte en van het eiland af kwam halen. Toch hadden deze figuren geen mensen om zich heen. Je kunt eenzaamheid dan ook niet verdrijven door gezelschap te zoeken, maar alleen door je eigen belangstelling voor alles rond je te verliezen.

Een mens leeft van binnenuit naar de wereld toe. Maar op het ogenblik dat hij van de wereld gaat eisen dat zijn innerlijke dromen, verwachtingen en beelden in de buitenwereld zonder meer als feit erkend zullen worden, wordt hij eenzaam en ontstaat er een hiaat tussen hem en alles, wat er in de werkelijkheid leeft. Je moet als mens begrijpen: voortdurend verander ik. Ook anderen blijven niet dezelfde. Ik moet niet treuren om wat is voorbijgegaan, ik moet zoeken naar datgene waarin ook vandaag voor mij nog betekenis is te vinden. Ik mag niet stellen dat

ik betekenis heb zonder meer, bijvoorbeeld op grond van het verleden, maar zal mijzelf voortdurend waar moeten maken.

Naar ik meen is het voorgaande punt wel zeer belangrijk. Maar misschien heeft eenzaamheid toch ook nog een andere oorzaak. Lange tijd hebben de mensen van zichzelf gezegd: wij zijn de kroon van Gods schepping. Persoonlijk benijd ik een schepping niet die het met een dergelijke kroon dan maar moet doen. Maar goed. De mensen zijn er van overtuigd dat zij als ras uniek zijn, dat zij alleen zijn in het Al, dat het gehele Al alleen voor hen is gemaakt. Een voorstelling die op de duur wel enige verwaandheid teweeg heeft gebracht. Ergens wil de mens met zijn ras dan ook als denkend wezen alleen blijven in dat Al. Want wanneer hij met andere vormen van denkende wezens uit dat Al geconfronteerd wordt, krijgt hij een nogal grote worsteling door te maken. Zo lang heeft de mens zich eigen uitnemendheid aangepraat, dat een wezen, dat uiterlijk ook maar iets van hem verschilt, dat ook maar iets anders handelt, denkt, gelooft dan hijzelf pleegt te doen, in zijn ogen niet meer zal deugen.

De neiging om alles wat van eigen ik verschilt af te wijzen zien wij zelfs reeds sterk tot uiting komen bij de verhoudingen tussen mensen onderling. Hoevelen zeggen niet: de ander heeft niet dezelfde huidskleur als ik, dus deugt hij niet? Je kunt de reacties verklaren door een grote angst voor de anderen. Maar de kern van een dergelijke zienswijze is toch wel een enorme verwaandheid. Neem mij niet kwalijk dat ik dit even constateer. Er zullen zelfs hier wel mensen zijn, die bijvoorbeeld zeggen: Surinamers kunnen wel aardige mensen zijn, hoor, maar zij zijn toch anders dan wij, want wij nemen het leven ernstiger, wij beheersen ons beter, wij werken harder.... En stellen daarmee gelijktijdig dat de Surinamer dus minder is dan een Nederlander. Is dat eigenlijk niet een toppunt van verwaandheid? En toch, zelfs nu ik het zo stel, zijn er in deze zaal mensen aanwezig, die bij zichzelf denken : je kunt zeggen wat je wilt maar eigenlijk is dat alles toch wel waar.....

Neen, zo is het niet. Maar wanneer u zo reageert dan is wel zeker dat u ergens een buitenstaander bent, wat dit probleem betreft. Natuurlijk, de Surinamer heeft een andere wijze van denken en leven dan u. Hij is anders opgevoed dan u, aanbidt misschien de tv. niet zoals u en voelt wat meer voor onderling plezier maken, lachen, praten, muziek maken. Maar mag je daarom stellen dat iemand minder is of kan, dan jijzelf? Je zou eerst eens moeten proberen die ander te begrijpen en diens maatstaven moeten leren kennen. Als u meent dat die Surinamers zich maar vreemd, om niet te zeggen onbehoorlijk gedragen, zoudt u er goed aan doen eens een paar malen bij hen een kijkje te gaan nemen. Misschien komt u dan zelfs wel tot de conclusie dat u, met al uw zogenaamde deugden, in het leven heel wat moet missen.

Maar misschien zoudt u niet eens welkom zijn. Want groepen plegen zich vaak te isoleren van de omgeving. Er zijn in uw land zelfs religieuze gemeenschappen die langzaam de mensen doen vereenzamen, daar hier eenieder uitgaat van zijn geheel eigen interpretatie van de Heilige Schrift en deze als de enig juiste beschouwt, zodat hij minachting heeft voor de anderen die, op welk gering punt dan ook, van hùn mening durven verschillen. Het enige dat deze groepen nog verenigt, is hun minachting voor buitenstaanders, hun zwarte kousen en het gebrek aan tv.-antennes op hun huizen. Een uiterlijke band wordt misschien ook nog gevormd door de eerbied voor de 'bedienaar van het woord', die echter in de huiselijke kringen daarvoor veelal wordt afgebroken, tot er niets meer van hem overblijft. Dergelijke mensen vereenzamen ook. En naarmate zij het gevoel hebben meer alleen te staan, meer het gevoel hebben, dat hun vroomheid en trouw aan het woord niet voldoende worden erkend, zullen zij anderen meer veroordelen. Zij zullen benaderingen door anderen afwijzen, al zijn die ook nog zo goed bedoeld. Ook langs deze weg wordt een mens vaak eenzaam.

De mensheid is niet eenzaam in het heelal. Er zijn vele andere bewuste rassen, waarvan sommigen meer, anderen minder beschaafd zijn dan de mensen. Ofschoon beschaafd natuurlijk ook maar een betrekkelijk begrip is. Er zijn rassen in het Al die veel eenvoudiger leven en denken dan de mensen en toch geestelijk heel wat hoger staan. Er zijn rassen die men met de mens

niet eens meer kan vergelijken in geestelijk opzicht, ofschoon zij in persoonlijk besef volgens menselijk redelijke maatstaven bij de mensheid heel wat achterlopen. Andere rassen in het AI staan geestelijk dan weer heel wat lager, ofschoon zij technisch uitdrukkelijk de meerderen van de hedendaagse mens zijn. Indien de mensen in staat zouden zijn dergelijke wezens ook zonder meer te aanvaarden, zonder van hen te eisen dat zij de waardering van de mens voor zichzelf onderschrijven, of in vorm de mens gelijkkomen, zou de eenzaamheid van het menselijke ras in de kosmos ook heel wat gemakkelijker verbroken kunnen worden.

Je kunt nu eenmaal niet verwachten dat een ruimtevaarder, die op aarde landt en een ontwikkeling achter zich heeft staan van miljoenen jaren meer dan de mensheid, bij het aanschouwen van de eerste mens onmiddellijk uit zal roepen: ah, hier hebben wij een voorbeeld van het meest redelijke en meest perfecte wezen in dit deel van de ruimte. Trouwens: stel je voor, dat een dergelijk wezen in een van de grote landen landt en daar wordt opgewacht door Nixon of Brezjnef. Kunt u zich voorstellen, dat een dergelijke ruimtemens dan onmiddellijk uit zal roepen: hier hebben wij het waarlijk perfecte wezen! En toch verwacht de mens zoiets ergens wel, al heeft hij op deze personen ook nog zo veel kritiek. Want het gaat hier om een mens en, al ben je het met de persoon in kwestie misschien niet eens, het is toch een staatsman, iemand van belang. En wanneer zo iemand niet meer belangrijk is en gewaardeerd kan worden, waar blijven wij dan? Wanneer vreemdelingen dit niet aanvaarden, wanneer zij hetgeen bij ons belangrijk is verwerpen, dan rest ons nog slechts ze te vermoorden, of - wanneer dit moeilijk gaat - hen te verdrijven.

Er ontstaat haat, die geboren wordt uit angst. Het resultaat is wederom eenzaamheid. Ik meen, dat iets dergelijks zal gelden voor een groot deel van de maatschappelijke verhoudingen op aarde. Zou niet een groot deel van de afwijzingen in de wereld en daarmee van de hierdoor ontstane eenzaamheid het gevolg zijn van een dergelijke angst? En om nog een stapje verder te gaan vraag ik mij af, of het merendeel van de sociale en andere conflicten op aarde niet in de eerste plaats zou kunnen voortkomen uit de angst die men koestert voor de mogelijke meerwaardigheid van de ander, het andere, zodat men er toe komt dit andere te verwerpen, te vervolgen, te veroordelen?

Het lijkt misschien niet juist binnen dit kader een lans te breken voor de leiders van Brazilië, die martelingen als een politiek intimidatiemiddel hebben gebruikt, of de Griekse leiders die een soortgelijke neiging vertonen. De meesten onder u zullen geneigd zijn deze mensen te veroordelen. Maar ik meen dat je hen in de eerste plaats moet proberen te begrijpen en hun motieven te doorzien. Deze mensen zijn bang: hun wereld schijnt in stukken te gaan vallen. Hun belangrijkheid, alles, waarin zij geloofd hebben, de dromen die zij waar wilden maken, zijn in gevaar. Zij zijn bereid, wanneer het noodzakelijk is, daarvoor de gehele wereld te doden. En als het aan hen zou liggen zouden zij eenvoudig alle opstandelingen zonder meer afmaken. Het kan nu eenmaal niet, je moogt zoiets niet doen, dat weet je. Je moet ergens een middenweg vinden waardoor je voor anderen nog aanvaardbaar blijft. Maar misschien kun je volstaan met voldoende mensen te breken. De anderen zullen dan wel zo bang worden dat je voorlopig geen last van hen zult hebben.

Deze mensen menen het waarschijnlijk eerlijk vanuit hun eigen dromen. En als zo dadelijk blijken zal, dat die droom niet waargemaakt kan worden, wanneer zo dadelijk deze mensen worden aangeklaagd en schuldig worden bevonden, dan zullen ook zij zeer eenzaam zijn. Waarom? Zij kunnen geen ongelijk bekennen. Dan zouden zij toe moeten geven dat hun dromen en daden niet juist waren, dan moeten zij hun eigen waarderingen en zelfs elk gevoel van eigenwaarde terzijde stellen. Dit kunnen zij niet en daarom zullen zij zich afsluiten van de wereld, tot hen nog slechts een eenzaamheid vol zelfbeklag blijft. Denk in dit verband maar eens aan de gevangenis in Spandau. De oorlogsmisdadigers, die daar opgesloten waren, bleken op de duur alleen nog maar bezig te kunnen zijn met zelfrechtvaardigingen en het dromend herbeleven van het verleden. Zelfs wanneer er voor hen nog enige mogelijkheid was voor menselijke contacten onderling of met anderen, hebben zij die op de duur afgewezen. Lange tijd waren zij de meest

eenzame mensen in geheel Duitsland, ja, misschien in de wereld, mensen die eenzaam moesten zijn, omdat zij vol angst waren voor de actuele werkelijkheid.

Dergelijke mensen komen er toe alles af te wijzen wat niet strookt met hun dromen en hun voorstelling van zichzelf en eigen belangrijkheid. Dat soort mensen vindt u overal. Zeker, deze anderen zijn geen oorlogsmisdadigers. Het zijn misschien zakenlieden die failliet gingen terwijl zij toch hard gewerkt hadden en daarom voortaan een bittere haat kennen tegen de wereld en bovenal tegen eenieder die wel geslaagd is in het leven. Mensen die zich zo in eigen kringen onmogelijk maken en zichzelf de kans ontnemen ooit nog weer eens iets op te bouwen, zo eigen nuttelosheid elke dag opnieuw weer onderstrepende, tot men misselijk wordt van zichzelf en dit de wereld niet wil laten merken, maar anderzijds geen antwoord meer uit die wereld krijgt dat voor het ik nog aanvaardbaar is.

De eenzaamheid van de mens is een facet van zijn relaties met de buitenwereld, relaties die hijzelf tot stand brengt.

De eenzaamheid van de mens komt voort uit zijn geheel verkeerde benadering van leven en gemeenschap.

De eenzaamheid van de mens is, indien u het mij vraagt, het meest onnodige lijden wat er bestaat. Want als je voortdurend open blijft staan voor alles, wat er nieuw in de wereld is, zo kun je misschien geheel alleen leven, maar elke dag zal toch iets brengen wat je weer boeit, altijd weer zullen er mensen zijn die betekenis hebben. Dan is er zoveel in de wereld te beleven en mogelijk zelfs te doen, dat je nooit het gevoel hebt dat je niets meer hebt, dat er voor jou niets meer is.

De wereld is vol van rijkdommen van mogelijkheid, belevingen en erkenningen. Maar die moet je dan zelf plukken, ondanks het feit dat daardoor de dromen die je over jezelf koesterde, misschien onwaar blijkt te zijn.

En wanneer je jezelf eenmaal werkelijk heel goed hebt leren kennen - in waarheid natuurlijk - dan kun je ook al niet meer eenzaam zijn. Waarom? Als je jezelf eenmaal werkelijk kent, heb je geen behoefte meer aan een zelfrechtvaardiging of een vervalsen van eigen motieven. Dan zeg je eenvoudig: zo ben ik en ben je ook bereid de wereld te nemen, zoals die is. Dan heb je contact.

Een contact, dat niet meer afhankelijk is van gezindheid, taal of andere bijkomstigheden als huidskleur. Je zult steeds weer in elk schepsel een medeschepsel, in elke mens een medemens erkennen.

En wanneer u belangstelling hebt voor de wereld, zonder daarbij de wereld allereerst met uw waardigheid, kunde, kennis, rang te confronteren, heeft die wereld op alles wat u bent, wel degelijk een ook voor u aanvaardbaar antwoord.

In dit verband: wees niet zo snel boos, als anderen u een naam geven. Wanneer een jonge mens tegen een oude zegt: 'kom opa, gaat u maar zitten', dan moet opa niet verontwaardigd zijn, ook al is hij toevallig een vrijgezel en oom. Je ziet er voor die ander nu eenmaal uit als een opa, je bent nu eenmaal zo oud, dat een dergelijke reactie natuurlijk is. Zeker, je zou misschien graag jonger zijn. Maar het is nu eenmaal zo en niet anders. Vraag je liever eens af, wat achter die naam schuilt. In vele gevallen zul je dan constateren, dat een woord, dat je eerst een belediging scheen te zijn, in feite een uiting van beschermende gevoelens inhoudt. Acht je hiervoor niet te hoog en zeg tot jezelf: een dergelijke goedbedoelde bescherming wil ik aanvaarden.

Dit is hetgeen ik u eigenlijk wilde zeggen: je moet eenvoudig uitgaan van de wereld zoals zij is. Je moet die wereld eerst aanvaarden, zoals zij is, aanvaarden, dat zij je op een bepaalde wijze ziet en dan jezelf afvragen: Wat kan ik vanuit deze situatie toch nog doen, wat kan ik in deze toestand toch nog voor anderen betekenen? Dan blijkt vaak dat een mens die voldoende aandacht heeft voor alles rond hem, alleen kan zijn voor lange tijd zonder ooit eenzaam te zijn. Dan blijkt dat een dergelijke mens, zelfs wanneer alle contacten weg schijnen te vallen, toch nog rond zich voortdurend entiteiten gevoelt en in zich beelden en gedachten ziet rijzen, waaruit

blijkt, hoezeer hij nog verbonden is met de wereld en de sferen. Van buitenuit gezien zal een dergelijke mens misschien krachteloos schijnen en mogelijk gevoelt hij zichzelf machteloos. Maar steeds weer blijkt in een dergelijke mens een kracht wakker te worden, wanneer het nodig is, altijd is er voor hem de mogelijkheid om onverwacht sterk te zijn voor een ogenblik, wanneer het werkelijk belangrijk en noodzakelijk is.

Wanneer u eenzaam bent, is dit niet de schuld van de wereld. Dan denkt u verkeerd. Probeer na te gaan waar u in uw denken, hopen en verwachten hebt gefaald, maar probeer niet u bezig te houden met het opsommen van alles wat de wereld volgens u had behoren te doen. Vraag u liever af wat u had moeten doen en vooral, wat u nu nog doen kunt. Wanneer u dit een tijdje gedaan hebt, zult u het met mij eens zijn dat een mens nooit eenzaam hoeft te zijn. Wat naar ik meen een hoopgevende conclusie is aan het eind van een onderwerp, waarin ik zo hier en daar toch wel wat pessimistische klanken heb moeten laten horen.

Na de pauze krijgt u allen gelegenheid hierop in te gaan. Dat is prettiger en bovendien krijgen de mensen eerder schrijfkrimp dan spreekkramp. Ik zal op uw vragen ingaan zo goed ik kan. Maar beperkt u dan uw vragen tot het onderwerp?

Tot straks.

BEANTWOORDING VRAGEN

Zo, vrienden.

U hebt de mogelijkheid gehad u even te vertreden en zo nodig na te denken over hetgeen ik gezegd heb.

Vraag: Eenzaamheid vanuit discriminatie, van waaruit de samenleving mensen als homofielen weinig kans geeft om mens onder de mensen te zijn: is hier geen sprake van een gebrek aan mogelijkheden om te trachten mens te zijn en mens te worden, daar bijna eenieder zich tegen deze mensen keert, vooral in de zogenaamde volksbuurten?

Antwoord: Ergens hebt u gelijk. De homofiel, die als zodanig erkend wil worden, zal in volksbuurten en menige andere buurt discriminatie ontmoeten. Ik meen echter dat de homofiel in dergelijke gevallen ook zelf bepaalde fouten maakt. Hij is in de eerste plaats zich te sterk bewust van zijn anders zijn en hierdoor onzeker. Hij is hierdoor, vooral in de laatste tijd, geneigd van de wereld een aanvaarding als homofiel af te dwingen die misschien zelfs in de plaats kan treden van een eigen onvolledige aanvaarding van eigen geneigdheid en toestand. Zo bezien komt een groot deel van het door u terecht gestelde discrimineren voort uit een afwijkend gedragspatroon in de wereld dat gemakkelijk, en zonder essentiële punten te veranderen in eigen wezen en denken, vermeden kan worden. Ik doel hier dus niet op het essentiële zich tot de eigen sekse aangetrokken gevoelen, maar doel op de steeds sterker wordende behoefte de afwijking in seksueel gedrag ook daarbuiten steeds aan eenieder kenbaar te maken.

In een nog niet zo ver achter u liggend verleden zijn er heel wat homofielen geweest die ook in volksbuurten rustig hebben geleefd en door hun buurtgenoten werden aanvaard, omdat zij niet bij voorbaat nadrukkelijk kenbaar maakten dat zij anders waren en hun attenties niet opdrongen aan anderen zonder zich eerst ervan te overtuigen dat dezen ook welkom waren. U leeft echter op het ogenblik in een tijd waarin praktisch elke groep de neiging heeft met grote nadruk zijn anders dan anderen zijn nadrukkelijk en voortdurend te verkondigen. Ook de homofielen willen steeds meer naar buiten toe optreden. Het is duidelijk dat een dergelijke groep juist dan bijzonder grote weerstanden zal ondervinden, terwijl de aandacht van de mensen veel meer gevestigd wordt op het afwijkende gedragspatroon van enkelingen, dan zonder een dergelijke actie het geval zou zijn geweest.

Vergeet hierbij niet dat de homofilie meer dan 1000 jaren openlijk werd veroordeeld op godsdienstige gronden. De bevooroordeeldheid van de godsdienst als geheel bestaat nog steeds. Men dient niet over het hoofd te zien, dat de publieke moraal, de wetgeving en dergelijke zeer sterk door de godsdienstige visie worden gericht. Stellen wij het biseksueel huwelijk tegenover een homofiele verbinding, dan moeten wij ons wel bewust zijn van het feit, dat het huwelijk -

als middel om nageslacht voort te brengen - door de godsdienst wel zeer sterk geïdealiseerd werd en in de laatste twee eeuwen zelfs een geheel ander karakter heeft gekregen, waarin liefde, trouw en dergelijke op de voorgrond komen, terwijl voordien vooral het contract een rol speelde, waarbij de partners zich er toe verbonden, gezamenlijk nageslacht voort te brengen en beider erfdeel tot een enkele bezitting samen te voegen. In de lagere standen was een officieel huwelijk veel minder gebruikelijk. Men leefde samen en haalde mogelijk, wanneer toch een kind gedoopt moest worden, de kerkelijke zegen voor de seksuele activiteiten.

Wanneer vrije liefde en samenleven in deze dagen weer in zijn, zo betekent dit dus niet, dat er iets opzienbarend nieuws gebeurt. In de jaren 1600 - 1700 leefde ook in uw land nog ruim de helft van de bevolking samen zonder dat een officieel huwelijk was gesloten. De regeling van verhoudingen middels het wetboek dat op de kerkelijke officiële visie geënt is, maakt de nadruk die de laatste 200 jaren op het huwelijk valt, begrijpelijk. Bij de houding, die de gemeenschap tegenover de seksualiteit daarbij aannam, hebben kennelijk godsdienstige interpretaties een zeer grote rol gespeeld. De verschuiving van nadruk is overigens begrijpelijk: het christendom leefde uit menselijkheid, tot het macht verwierf. Daarna leefde het uit wereldlijk gezag. Toen een handhaving van directe wereldlijke macht niet langer mogelijk was, greep men terug op een vorm van pseudo-geestelijk gezag, waarbij de kerken hun macht in feite baseren op het bedisselen van andermans leven en denken. Voortplanting = kinderen = uitbreiding van invloedssfeer. De homofiel staat buiten deze uitbreiding van invloedssfeer door kindertal. Hij staat daarom ook buiten alles, wat kerk en staat goedkeuren.

Bedenk dat ook, nu het aantal mensen in feite te groot begint te worden voor een aangename en normale ontwikkeling van de gemeenschap, de staat nog steeds maatregelen neemt om kinderen en hen die kinderen voortbrengen ten koste van anderen te bevoordelen, terwijl anderen, die geen nageslacht voortbrengen, doordat zij niet wensen te huwen, hiervoor gestraft worden met extra zware lasten. Toch is vrijgezellenbelasting op het ogenblik in feite kolder, daar vrijgezellen juist de mensen zijn, die geen nageslacht plegen voort te brengen en zo geen wissels op te toekomst trekken, die het volk zal dienen te honoreren met onderwijs, werkgelegenheid enzovoort. Tegen de vrijgezel bestaat dus een officiële vorm van discriminatie, die gebaseerd is op dezelfde denkwijze die in volksbuurten de uitgesproken homofiel moeilijkheden bezorgen zal.

Ten laatste stel ik nogmaals nadrukkelijk, dat de discriminatie bij velen tegen de homofiel - en wat dat betreft van allen die van een algemeen gebruikelijk seksueel patroon afwijken - sterk wordt bevorderd door een openlijk optreden waarbij het verschil duidelijk wordt geëtaleerd om zo een erkenning van gelijkwaardigheid af te dwingen. Dit laatste kan misschien bijdragen tot een officieel toegeven van de gelijkwaardigheid van de homofiel, maar zal tevens bijdragen tot een steeds verdergaande discriminatie bij vele bevolkingsgroepen tegen alles wat maar in de verste verte met homofilie in verband lijkt te staan.

Reactie: Maar dat begint vaak in de kinderjaren. Wanneer je met dergelijke kinderen spreekt, blijkt dat reeds in de eerste jeugdijaren een psychische onderdrukking heeft plaatsgevonden.

Antwoord: Dat is alleen het geval bij de zogenaamde geboren homofielen. Dezen zijn het slachtoffer van een glandulaire afwijking. Mag ik echter opmerken, dat op het totaal aantal homofielen in Nederland de geboren homofielen nog geen 5% uitmaken? Wel kan men stellen, dat tijdens de puberteit de verschijnselen van homofilie algemeen voorkomen als uitvloeisel van het seksueel rijpingsproces. Wij zien in deze periode zowel bij jongens als meisjes enige tijd een bijzonder zich aangetrokken gevoelen tot leden van eigen sekse optreden, ook al zal dit lang niet altijd tot verdergaande seksuele handelingen voeren. Overigens begint hier, door de grote nadruk die op seksuele attractie en seksualiteit wordt gelegd in uw maatschappij een vervalsing van dit normale beeld op te treden. Wel zullen meisjes nog steeds liever met meisjes en jongens nog steeds liever met jongens uitgaan, maar nu moet je een jongen hebben - of 'n meisje - om de anderen te laten zien hoe groot je al bent en duidelijk te maken, dat je voor de andere sekse toch werkelijk wel zeer bekoorlijk bent. Als men zich beperkt tot het begrip eenzaamheid en het

ontstaan van vereenzaming door dergelijke dingen - iets wat juist in uw dagen zeker niet onmogelijk is - zo moeten wij mijns inziens niet spreken van discriminatie, maar toegeven, dat de fout hier ligt in het opvoedingssysteem. En daarvan deugt volgens mij in het westen zowel praktisch als moreel niet veel.

Bij een verder doorgaan op dit onderwerp zouden wij te veel afwijken van ons werkelijke punt van discussie. Ik wil hier echter nog wel aan toevoegen dat eenzaamheid vaak mede voortkomt uit illusies die tijdens opvoeding en onderwijs de kinderen ingehamerd worden. Denkbeelden, die hen worden bijgebracht, terwijl zij in feite op niets in de werkelijke gemeenschap of de recente ontwikkelingen steunen. In deze dagen heeft men bijvoorbeeld de neiging het kind te vertellen dat het zo buitengewoon belangrijk is en probeert het kind alle vrijheid te geven. Hierbij worden jonge mensen vaak mogelijkheden geboden die veel verder gaan dan hun eigen beslissingsvermogen. Het resultaat is, dat het kind geen zelfkritiek meer kent, kritiek van anderen verwerpt en alleen pleegt af te gaan op het beeld dat het van zichzelf gevormd heeft, toegepast op de eigen opvatting van eigen ogenblikkelijke behoeften en begeerten. Hierbij verkeert het vaak verkeerdelijk bovendien in de mening dat de wereld verplicht is aan zijn behoeften te voldoen en aan zijn wensen tegemoet te komen. Dit zal bij vele jongeren een gevoel van verlatenheid en eenzaam zijn doen ontstaan, wanneer zij eenmaal de maatschappij van de volwassenen binnentreden. Want de maatschappij is niet zo gebouwd dat eenieder wel zijn zin kan krijgen. Integendeel: zij is zo geconstrueerd dat niemand werkelijk zijn zin krijgt in het leven, behalve enkele mensen die bij voorkeur onbekend plegen te blijven.

Vraag: Kunt U hierover nog iets meer zeggen in verband met de zogenaamde ontspoorde, die toch wel degelijk een grote jeugdeenzaamheid kennen.

Antwoord: Om hiervoor begrip te krijgen dient men zich te realiseren dat vooral kinderen vaak een zeer sterk ontwikkeld kuddeinstinct hebben zodra zij met anderen van hun leeftijd in contact komen. Zij zijn geneigd zich bij elkaar aan te sluiten, kennen eigen wetten, zijn bijzonder hard tegenover elkaar, om niet het woord wreed te gebruiken, terwijl zij daarnaast hetgeen een van hen verkrijgt, zullen beschouwen als een recht daar het allen toekomt in hun ogen. Wanneer nu jongeren leven in een milieu, waarin hen normaal niet de mogelijkheid wordt, geboden alles te verwerven, te bezitten, of deel te hebben daaraan, wat zij bij anderen zien, en ook de mogelijkheid niet hebben dingen te doen die zij bij anderen als mogelijk zien, dan gevoelen zij dit in feite als een soort discriminatie. Zij stellen de ouders hiervoor aansprakelijk en zijn dan ook geneigd zich voor de ouders af te sluiten. Dit begint vaak reeds op 6 à 7jarige leeftijd, wanneer het kind een eigen sociaal leven begint te voeren.

Het willen afdwingen van dingen terwijl daartoe geen mogelijkheid bestaat, zal niet alleen een verandering van houding bij het kind betekenen, maar is veelal ook het begin van een verandering van houding bij de ouders. In het begin maken de ouders zich zorgen over het kind dat hierdoor tenminste nog de begeerde aandacht krijgt, maar op de duur verwacht men van het kind niet anders dan problemen. Het gevolg is dat men slechts het ergste verwacht en zo aan de schuchtere pogingen van het kind om toch nog een contact met de ouders te bereiken vaak voorbijziet. Ook zijn er ouders die zozeer in hun eigen belangstellingen opgaan dat de kinderen voor hen eigenlijk meer bijkomstigheden worden, dingen waar je wel voor zorgt en waar je ook wel van houdt, maar die toch hun plaats moeten weten. Dergelijke kinderen, vooral uit middenstands en lagere milieus zullen dan moeilijkheden gaan veroorzaken of kattenkwaad uithalen met als resultaat dat zij in de een of andere instelling terecht komen.

De vereenzaming van het kind is in deze gevallen het gevolg van een conflict tussen kind en ouders. Het kind komt nu in een instelling die geen werkelijk eigen milieu biedt, maar wel de vrijheid van handelen aanmerkelijk beperkt. Het zijn, alleen reeds in een dergelijke inrichting, betekent dat je niet volwaardig bent. Het kind beseft dit zeer goed en is geneigd tot verzet. Nu zou men in dergelijke tehuizen waar men het gemeenlijk heus wel goed meent met de kinderen, met zeer veel geduld en aandacht dit verweer misschien kunnen overwinnen. Maar de mogelijkheid het kind een zodanig individuele aandacht te geven is in feite niet aanwezig. Het

resultaat is een groeiend verzet bij het kind, gepaard gaande met een groeiend gevoel van eenzaamheid en een toenemende geslotenheid tegenover anderen. De opvoeders zullen zo steeds minder kunnen doordringen in de eigenlijke beweegredenen van het kind bij zijn acties. Zij zijn dan wel gedwongen naar middelen te grijpen die het hen mogelijk maken, althans uiterlijk, de orde te handhaven. En orde is nu eenmaal de grootste heilige koe van de westelijke wereld en vaak voor de ontwikkelingen even schadelijk als de echte heilige koeien voor de economie van India. Maar orde moet er zijn, het gezag moet gehandhaafd worden. En gezaghandhaven betekent discipline, dus gehoorzamen, ook zonder dat je weet waarom. Wat voor het kind weer betekent dat zijn eigen mogelijkheden nog minder worden en de eigen persoonlijkheidsbegrippen nog meer gekwetst worden. Hierdoor ontstaat een steeds scherpere wereldafwijzing.

Er zijn op het ogenblik misschien wel 500 of 600 kinderen uit verschillende instituten en inrichtingen, die het vrije hebben gezocht. Soms trokken zij naar de grote steden, in andere gevallen wisten zij naar het buitenland te komen. Zij worden opgepakt, maar verdwijnen weer, zodra er maar een kans voor is. De enigen, bij wie zij zich zonder risico's kunnen aansluiten, zijn die elementen in de gemeenschap die zich in feite buiten de erkende maatschappij stellen. Wat, laat ons eerlijk zijn, niet bepaald de beste groepen zijn voor pubers om mee op te trekken. Deze groepen staan immers een zeer grote vrijheid op elk terrein van leven voor en geven het kind vaak niet eens de kans te overwegen, of die vrijheid nu wel zo aantrekkelijk en de moeite waard is. Het gevolg is, dat de jongens en meisjes met allerhande misbruiken geconfronteerd worden en zelf daaraan vaak deelnemen. Zeker, men geeft hen goed bedoeld onderdak, hulp, voedsel enzovoort, maar aan de andere kant maken oudere en meer zelfstandige jongeren vaak misbruik van hen.

Toch zien deze jongeren zelf dit nog als een erkenning van hun eigen wezen, betekenis en waarde. Wanneer zij terug moeten, voelen zij de dwang nog eens zo scherp en beseffen niet, welke zorg wel degelijk met de maatregelen, waaraan zij zich moeten onderwerpen, verbonden is. Men wil het kind helpen, wil het kind benaderen, maar in vele gevallen staat het er nu niet meer voor open, wordt onder de verstokten gerekend enzovoort. Zo ontstaat bij dergelijke jonge mensen een eenzaamheid, die bijna niet meer te doorbreken valt. Zij leven in dromen, handelen volgens hun impulsen en trachten zoveel mogelijk elk begrip voor de wereld en de mensen, die daarin leven, af te wijzen. Dergelijke eenzamen van hogere leeftijd kon je vroeger aantreffen bij het leger des heils. Men kwam, omdat je er voor niets of zeer goedkoop kon eten en slapen, maar was ervan overtuigd, dat ze door het luisteren naar vrome woorden en desnoods het meezingen van een gezang voor dit alles ruimschoots hadden betaald. Zij hadden zich geconformeerd aan iets wat voor hen geen betekenis had en waren er vaak eerlijk van overtuigd dat de heilsoldaten juist dit beoogden en niets meer. Ook het kind zal zich, om bepaalde voordelen te verwerven, conformeren aan een maatschappij, waarin veel voor hen zonder betekenis is. Zij hebben het gevoel, dat zij, alleen door dit te doen - bijvoorbeeld het braaf invullen van een formulier, waarvan zij het nut niet inzien - nu recht hebben gekregen op de goede gaven van die maatschappij. Voor het kind is het conformeren zelf de zaak, maar de maatschappij ziet het anders en reageert op hun tijdelijke onderwerping met een: ha, eindelijk doe je eens normaal, nu kunnen wij dus in ernst beginnen. Wat voor het kind dan vaak het bittere einde van het vertrouwen in de maatschappij betekent.

De eenzaamheid die een dergelijk wantrouwen tegen de wereld, waarin je moet leven, betekent, kan soms nog wel eens doorbroken worden bij contacten met progressieve jongeren van ongeveer gelijke leeftijd, maar in de meeste gevallen is de gehechtheid aan eigen verborgen persoonlijkheidsvoorstelling reeds zo groot geworden, dat ook dit geen blijvende resultaten afwerpt. Niet alleen jongeren, maar ook ouden van dagen kennen soortgelijke contactstoornissen ten aanzien van de maatschappij, waardoor zij eveneens vereenzamen, zonder dat hiervoor een werkelijke aanleiding is buiten eigen voorstelling van wat hoort en van wat een mens toekomt.

Ten slotte dit: je kunt je tegen alles, wat de wereld heilig is, verzetten en tenslotte toch nog een erkenning van de wereld afdwingen, al is het maar een besef van je eerlijkheid en dergelijke, wanneer je maar openstaat voor anderen. Hou je je bezig met de wet, dan ben je immers ook bezig met de fatsoenlijke wijze om die wet te ontduiken en wanneer je je bezighoudt met het burgerlijk fatsoen, dan houd je je ook bezig met het onfatsoen, dat daaronder meestal schuil gaat. Maar indien je niet eenzaam wilt worden, moet je wel beseffen dat je nooit iets moet aanvallen alleen maar om aan te kunnen vallen, maar altijd van een eigen overtuiging uit dient te handelen en begrip moet hebben voor het feit dat niet iedereen die overtuiging zal kunnen delen.

En daarmee moet ik helaas eindigen.

Goedenavond.

6 november 1970